

Az Akadémiai Könyvtár 16. századi gyűjteménye

Boross Klára

Az antikva fogalma és a legrégebbi muzeális könyvanyag számbavétele

Az „antikva” szó eredetileg egy betűtípust jelentett: a latin szövegek írására a 15. században, először itáliai nyomdászok által metszett forma, mely egyesíti magában az ókori feliratokon fennmaradt, és a karoling írásreform által kidolgozott, könnyen olvasható, tiszta, elegáns írásképet. A nyomdászok törekvése egybeesett az antik szerzők szövegeinek filológiai igényes, gyakran modern kommentárokkal ellátott kiadásával és a könyvkiadás széles körben való elterjedésével a 16. században. A régiségen túl ez a másik kézenfekvő magyarázata annak, hogy e század könyvtermését ma már átfogóan az antikva szóval jelöljük.

Gutenberg találmánya, a szedésnyomás segítségével előállított nyomtatványok időben első csoportját, az ősnymtatványokat - latinos, azaz nem-zetközi nevükön az incunabulumokat – már igen korán, a 18/19. század során szinte minden nagyobb gyűjteményben külön kezdték számon tartani. Formai jellegzetességeik és régiségük – hogy a könyvnyomtatás első ötven évéből származnak, azaz 1500 végéig hagyták el a sajtót – indokolta ezt a megkülönböztetett bánásmódot. Számbavételük is, akár általános bibliográfiára, akár egy-egy könyvtár ősnymtatványainak katalogizálására gondolunk, elkezdődött a 19. század folyamán. *L. Hain*, *W. A. Copinger* és *D. Reichling* egymásra épülő ősnymtatvány-bibliográfiáját még ma is használják, hivatkoznak rá. A 20. század monumentális vállalkozása, a „*Gesamtkatalog der Wiegendrucke*” (GW) úgy kezdte meg valamennyi, 1501 előtt előállított könyv roppant igényes, részletekbe menő leírását – minden felkutatható variánsával együtt –, hogy egyúttal számba veszi összes fellelhető példányukat is. Időközben, a számítógép adta lehetőségekkel élve, nagyon jól használható adatbázist épített a *British Library*: ez az *Incunabula Short Title Catalogue* (ISTC), amely elérhetővé tesz minden mérvadó forrást is: a GW kimerítő leírásának linkjét, az egyes országok, a legnagyobb gyűjtemények katalógusait.

A „bölcsoňymtatványok” (*Wiegendrucke*) ügye tehát megoldódni látszik (mintegy 30 000 nyomtatvány kb. félmillió példányáról van szó). Mélységében természetesen még mindig kimeríthetetlen ez a kutatásterület is, a variánsok, a példányleírások, az illusztrációk, a kötés, a tulajdonosjegyek, egyáltalán: a proveniencia kérdése változatlanul, sőt egyre inkább érdekli a művelődéstörténet kutatóit. Bizonyára nagy érdeklődéssel fogadja majd a régikönyves szakma az *Akadémiai Könyvtár* ősnymtatványainak hamarosan megjelenő, s Magyarországon egyelőre egyedülálló katalógusát is.

S mi a helyzet az időben ez után következő 16. század nyomtatványainak feltérképezésével kapcsolatban? [1] A nemzetközi gyakorlat a 20. század második felétől kezdve legfontosabb vállalkozásaiban egyre inkább a századonkénti felmérést alkalmazza. Az utóbbi évtizedekben a régikönyves munkálatok egyértelműen legfontosabb terepévé a 16. század könyvtermésének regisztrálása vált. A nagyságrendeket illető becslések egybehangzóak: az ősnymtatványok 50 éve és a teljes 16. század nyomdatermékeinek aránya a nagy könyvtárakban 8–10-szeres az utóbbiak javára. S ha meggondoljuk, hogy az incunabulumokat - méltán - két évszázadon át övezte a kutatók lankadatlan érdeklődése, akkor akár reménytelennek is tűnhetne, hogy a roppant méretű antikvaanyagot belátható időn belül át lehessen tekinteni. Azonban e munkában egyre több kitűnő segédletre támaszkodhatunk. Eleinte nyomtatott formában jelentek meg a legnagyobb nyomdászati múlttal rendelkező országok bibliográfiái. Legfontosabbak közülük a német nyelvterület hatalmas és kiváló színvonalú bibliográfiája, a *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (VD 16); az itáliai nyomdászati felmérésére a *Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo* (EDIT 16) vállalkozott. Ma már mindkettő azóta is folyamatosan bővülő internetes adatbázis, azonosító kódjuk használata kötelező a nyomtatványok leírásakor. Más országok (Franciaország, Belgium, Lengyelország, Csehország stb.) nyomdai termésének azonosítására szintén vannak segédleteink, amelyekre hivatkoznunk illik.

A magyarországi gyűjtemények legfontosabb viszonyítási alapja a leggazdagabb régi könyvanyagot őrző nemzeti könyvtárunk antikvakatalógusa, a *Catalogus librorum sedecimo saeculo impresso-rum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur* (BNH Cat.), amelyre azonos nyomtatvány esetén mindig hivatkozunk.

A magyar muzeális gyűjtemények közül egyelőre még csak a kisebbek és a közepes méretűek közül mondhatják el néhányan, hogy befejezték 15–16. századi nyomtatványaik földolgozását. A nagy állományt őrző könyvtárak még dolgoznak a feltáráson. A már elkészült leírások elérhetők az intézmények online katalógusában, de a hatalmas anyag rendszerezése a teljes állomány földolgozásának befejezéséig még várat magára. E munkába ma már a katalogizáláson túl beletartozik az egyes példányok egyedi jellegzetességeinek leírása is. A művelődéstörténeti-olvasmánytörténeti kutatások, a régi gyűjtemények rekonstrukciójának igénye megköveteli az egyes darabok provenienciájának tisztázását, azaz a régi tulajdonosi bejegyzések, exlibrisek, pecsétek leírását, értelmezését és a történeti kötéseket meghatározását. Ezek az adatok a könyvtárak adatbázisában kitűnően kezelhetők, rendszerezhetők.

Antikvák az Akadémiai Könyvtár Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében

Az Akadémiai Könyvtárban már a 19. század végén az ősnymtatványokhoz hasonlóan különítve tárolták a régi magyar könyveket, *Szabó Károly* hármas felosztása szerint (*Régi Magyar Könyvtár I, II és III* – különválasztva a nyelvi, területi és

személyi hungarikumokat). Nálunk e gyűjtemények elnevezése RM I, II, illetve III, *Apponyi Sándor* elképesztően gazdag magyar vonatkozású könyvtárának (külföldi szerzők idegen nyelven, külföldön megjelent magyar vonatkozású munkái) mintájára a 20. század első felében létrejött nálunk is az ún. RM IV gyűjtemény.

Nemzeti könyvtárunkban a 20. század közepén elindult a nyelvi és területi hungarikumok közös, modern, minden föllelhető példányt számon tartó, annotált bibliográfiája, a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNY).

Az így „kimaradt” személyi hungarikumok és az ún. „magyar vonatkozású” könyvanyag közös számontartását és kezelését indokolja, hogy az utóbbiak között a feldolgozás során igen gyakran fedezünk föl az RMK III. körébe tartozó nyomtatványt, tehát olyat, amelynek szerzője hungarusnak bizonyult. 2008-ban jelent meg az e tekintetben mérvadó névjegyzék [2].

Amikor a nemzetközi könyvtörténeti érdeklődés homlokterébe egyre inkább a 16. századi könyvek kerültek, időszerűvé vált a könyvtár törzsanyagából leválogatni – talán az ősnomtatványok periódusának mintájára – a következő ötven év nyomtatványait. Az 1960-as évek során állt föl az *Ant.* jelzetet viselő, több mint 1200 kötetes gyűjteményrész. Később, amikor a nemzetközi gyakorlatban az 1600-as év vált egyértelmű határponttá, a következő fél évszázadban nyomtatott könyveket is kiemelték elődeink. Ezek a Régi Könyvek Gyűjteményének raktárában hat számjeggyű, numerus currens jelzetet kaptak.

Ekkortájt került – tárgyánál fogva – mintegy 50 darab 16. századi könyv a *Keleti Gyűjteménybe*. Akad köztük duplum, de könyvtárunkban egyedüli példány is. Az egységes adatbázisban történő földolgozás antikváinknak ezt a történetileg kialakult, a tárolást illető széttagoltságát „kiegyenlíti”, s lehetővé válik, hogy betekintést nyerjünk e különlegesen gazdag könyvanyag fő jellegzetességeibe, megismerkedve eredetével, értékelnünk tudjuk rétegeit és egyedülálló ritkaságait.

16. századi könyvgyűjteményünk fő jellegzetességei – a befogadott nagyobb hagyatékok időrendje szerint [3]

Az Akadémia régi gyűjteményének első és igen gazdag rétegét a Teleki család tagjainak egymástól némileg eltérő indíttatású gyűjtőszendélyének köszönheti. Az ő gyűjteményeikre egyaránt jellemző a modern, felvilágosult, természettudományos érdeklődés (*Teleki József*, 1738–1796), az enciklopédikus jelleg tudományszervezői szándékkal és a bibliofil igényesség (*Teleki László*, 1764–1821). E két tekintélyes, egymásra épülő, megörökölt, 30 000 kötetes könyvanyagot ajánlotta föl Teleki József (1792–1855) testvérei nevében is 1826. március 17-én a frissen megalakult *Tudós Társaságnak*. Az értékes családi gyűjtemény 16. századi könyveit vizsgálva gyönyörűen kirajzolódik Erdély 16–18. századi értelmiségi rétegének (főiskolai rektorok, tanárok, püspökök, orvosok etc.) könyves műveltsége. Csak néhány nevet említünk: *Cornides Dániel* (1732–1787) könyvtára, *Bod Péter* (1712–1769), a *Böloni*, *Kendeffy* és más tekintélyes családok tagjai, vagy kevésbé ismert, de örömteli felfedezést jelentő nevek a possessor-bejegyzések között, például *Gyulaffy Lestár* (1556–1606), *Báthory Zsigmond* titkára, diplomatája, *Georg Deidrich* (?–1603/1608) szepeni rektor, majd unitárius prédikátor, *Valentinus Radecius* (1550 k.–1632) kolozsvári unitárius püspök. Családi szálak révén gyakori a Teleki-könyvtár darabjainak felvidéki provenienciája is.

Az alapítás utáni években az Akadémián a tudományszervezés megkívánta könyveszerzések mellett megindult a reformkorra jellemző, hazafias buzgalomtól vezérelt felajánlások, ajándékozások sora. E korszakban a *Batthyány* család két nagyobb adománya a legjelentősebb. 1838-ban Batthyány Gusztáv (1803–1883) ajándékozott 30–40 000 kötetet, majd miután fölmerült, hogy e gyűjtemény csekély értékű, öccse, Kázmér (1807–1854) még saját 3000 kötetével igyekezett kipótolni azt. Ma már tudjuk, hogy ez a könyvanyag nagy értékeket rejt, hiszen a két adományozó nagyapja, *Batthyány Tódor* (1729–1812) különleges földrajzi, műszaki és technikatörténeti gyűjteményét is magába foglalja. [4] Köztük van például *Kopernikusz „De revolutionibus orbium coelestium libri sex”*-ének 1566-os baseli kiadása. [5]

Maga Teleki József is folyamatos vásárlásokkal támogatta a Tudós Társaság már önállóan fölállított könyvtárát, így 1832-ben Kresznerics Ferenc magvásárolt, gazdag könyv- és éremgyűjteményével, 1850-ben pedig a *Bibliotheca Palatinalis Vindobonensis* duplumaiból származó aldina-kollekciójával ajándékozta meg az Akadémiát.

16. századi nyomtatványaink következő, igazán jelentős gyarapodása a neves műgyűjtő, *Ráth György* (1828–1905) kitűnő hungarika-könyvtárának befogadása volt (1905). [6] A külföldi, leginkább német antikváriumokban megbízottai által fölkerült és megszerzett magyar nyelvű, nyomtatású, szerzőségű és vonatkozású, tehát a Szabó Károly-féle elrendezésben az Akadémiának ajándékozott, s szándékának megfelelően azóta is egyben tartott gyűjtemény jobbára igen ritka nyomtatványokból áll. Hasonló módon, sok évtizedes szenvedélyes és kitartó gyűjtőmunkával jutott óriási és igen értékes bibliotékájához gróf *Vigyázó Sándor* (1825–1921), sokszorosára növelve apja, *Bojári Vigyázó Antal* (1793–1861) könyvtárát. A bibliofil Sándor az Akadémiának szánta gyűjteményét, s fia, Ferenc (1874–1928) – tiszteletben tartva apja szándékát – hasonlóan végrendelkezett: egész vagyonát, s vele különleges, számos ritkasággal büszkélkedő 17 000 kötetes könyvtárát az Akadémiára hagyta. [7] Van még egy tekintélyes egysége régi könyveinknek: azok, amelyeket az 1950-es évek elején a *Római Magyar Akadémia ún. Fraknoi-könyvtárából* „a pusztulás veszélye” elől az akkori magyar kulturális élet nagyjai Budapestre szállítottak. [8] Ez az anyag is bővelkedik hungarikumokban, s természetesen olasz reneszánsz szerzők műveiben – gyakori olasz vonatkozású bejegyzésekkel.

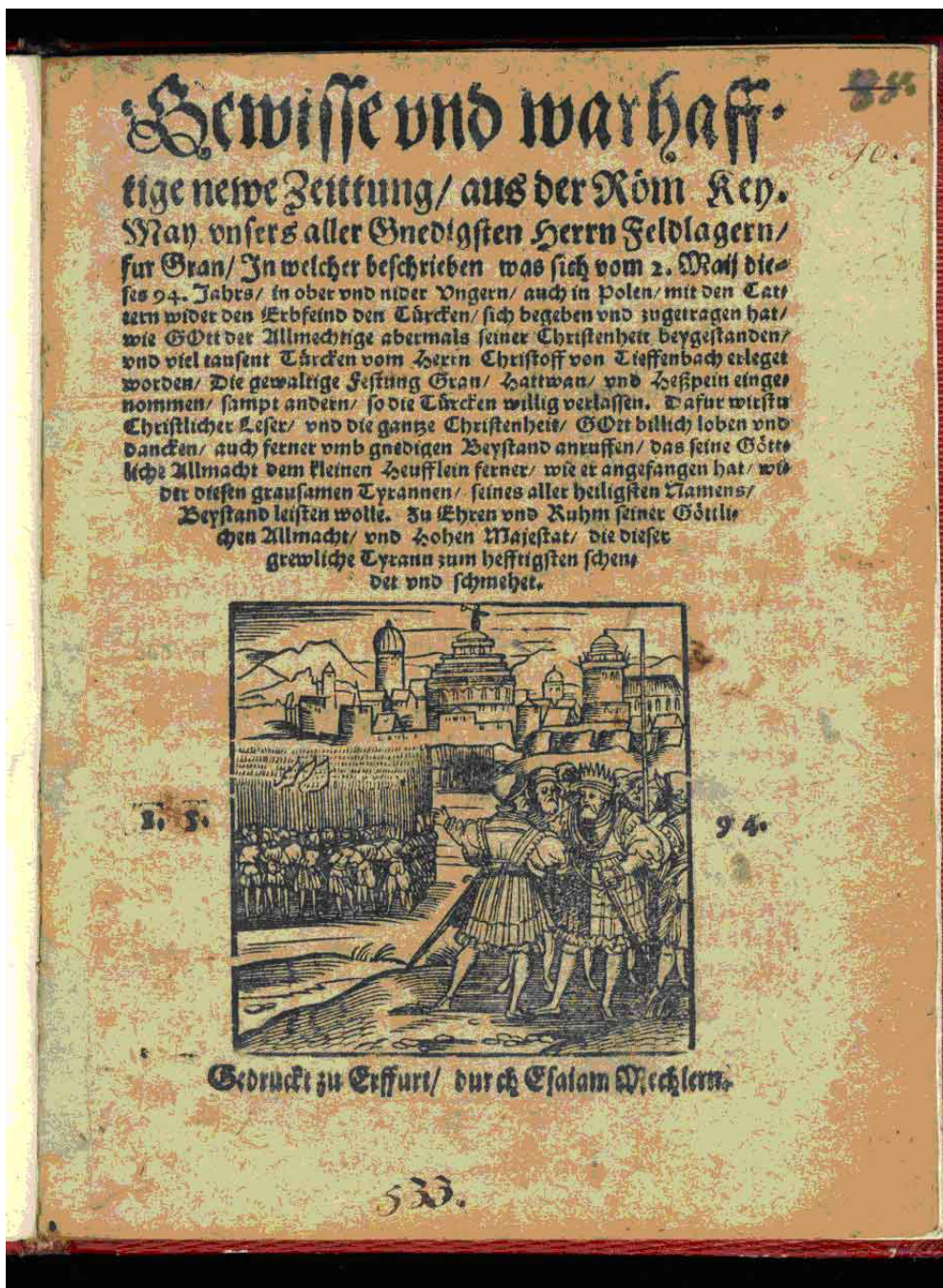
Kincsek az Akadémiai Könyvtár antikvári között

Ha röviden szeretnénk jellemezni 16. századi könyveink különböző gyűjteményrészekben lévő, de a feldolgozás során folyamatosan egységes adatbázisba kerülő teljességét, a következő arcukat rajzolódik ki. Mint minden nagyobb régikönyv-gyűjtemény, természetesen mi is szép számban őrzünk „standard” nyomtatványokat: ebbe a körbe tartoznak a klasszikus auktorok gyönyörű tipográfiájú szövegkiadásai, igényes filológiai apparátussal, például a velencei *Manuzio* család három generációjának, a párizsi *Josse Bade* és a *Petit*-nyomdák termékei, és persze *Henri Estienne* kézre álló könyvecskéi a görög

szerzők köréből, továbbá a filológus *Zsámboki János*nak a *Plantin-officinában* megjelent kiadványai. Könyvtárunk neves mecénásai fontosnak tartották azt is, hogy megszerezzék a bibliotékájuk fényét emelő reprezentatív, összefoglaló történeti munkákat, atlaszokat, a történelem és az irodalom nagy alakjainak arcképcsarnokait. E szép, igényes, számos metszetet tartalmazó albumok gyakran több példányban is megvannak, hiszen minden gyűjtő törekedett rá, hogy megszerezze ezeket.

Mindezekén túl az Akadémiai Könyvtár antikvagyűjteménye néhány területen nyújthat még izgalmas felfedezéseket a korszak történelmének és szellemi életének kutatói számára. Az egyik a reformáció irodalmának feltűnő gazdagsága. Mind a lutheri, németországi, mind a kálvini, genfi irányzat tekintélyes számú, olykor igen ritka nyomtatvánnyal képviselteti magát – ezek magyar peregrinusok külföldi szerzeményei, vagy 19. századi, főként német antikváriumokból származnak.

Sok olyan, jobbra aprónyomtatvány-terjedelmű, kevés példányban fennmaradt könyvecske is található 16. századi állományunkban, amelyek gyönyörűen megrajzolják a korabeli közép-európai szellemi élet erővonalait. A neolatin költészet bécsi, krakkói, boroszlói stb. művelői eleven magyar kapcsolatokat is ápoltak (1. ábra), ezt az ajánlások, üdvözlő versek magyar szerzői és címzettjei is igazolják.



1. ábra V. Eck műve, egyetemi jegyzetekkel (Ráth 1575. ECK, Valentinus: Utrum prudenti viro sit ducenda uxor. Cracoviae : per H. Vietorem, [1524] – Sűrűn glossázott nyomtatvány, alighanem a krakkói egyetemi előadásokon készült jegyzetekkel, ahol V. Eck tanított)



2. ábra RM IV 307. *Gewisse und warhafftige neue Zeittung ...* Zu Erfurt : E. Mechler, 1594. – vsz. eddig nem regisztrált nyomtatvány a tizenöt éves háború idejéről, Esztergom ostromáról

Nagy erőssége magyar vonatkozású gyűjteményeinknek a nyugat-európai közvéleményt a magyarországi hadieseményekről tájékoztató rölapok bősége. Hazánk zaklatott századának jelentősebb törekeltes harcait számos, főként a délnémet városokban, különféle szövegvariánsokkal napvilágot látott nyomtatvány adja hírül. Mivel ezek aktualitása gyorsan elmúlt, s olvasóik kevésbé törekedtek megőrizni őket, mára rendkívül kevés példányban maradtak fenn. E kiadványaink közel egynegyede magyarországi unikum, s szép számmal akad köztük olyan is, amelyből nem találtunk regisztrált példányt a világhálón elérhető adatbázisokban (2. ábra). Az *unikum* szóval azonban ajánlatos óvatosan bánnunk, hiszen például a VD 16 adatbázisa is folyamatosan bővül, ahogy korábban ismeretlen nyomtatványok létre fény derül. A már csak online elérhető tételeik száma mára megközelíti a 30 000-et. Nem lehetetlen, hogy rövidesen az MTA Könyvtár és Információs Központ ritka, 16. századi kiadványai közül több is szaporíthatja majd az ilyen új felfedezések számát.

Beérkezett: 2013. III. 21-én.

Boross Klára az MTA KIK Kézirattár és Régi Nyomtatványok Gyűjteménye Könyvtárosa.

Irodalom

1. BORSA Gedeon: A 16. századi nyomtatványok átfogó bibliográfiai regisztrálásának lehetősége. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1980. p. 131–151.
2. WIX Györgyné: Régi magyarországi szerzők. Szerk. és befjezte P. Vásárhelyi Judit. Budapest, OSZK, 2008.
3. F. CSANAK Dóra: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig. = MKSz, 75.köt. 1959. p. 47–73. Uő: A Telekiek gyűjteménye. In: Örökségünk, élő múltunk. Budapest, MTAK, 2001. p. 11–33. RITÓÓKNÉ SZALAY Ágnes: Az Akadémia könyvtárának régikönyv-gyűjteménye. = MKSz, 93. köt. 1977. p. 14–24.
4. F. CSANAK Dóra: Az Akadémiai Könyvtár története... 1959.
5. FARKAS Gábor Farkas: Kiegészítések a hazai Kopernikus-példányok sorsáról. = MKSz, 126. köt. 2010. p. 112–115.
6. Ráth György Régi Magyar Könyvtára. Kiad. Özv. RÁTH Györgyné, Budapest, 1905.
7. TÖMÖRÝ Pál: A Vigyázó család könyvgyűjteményei. = MKSz, 124 (2008) p. 192–196.
8. TULOK Magdolna: A százéves Római Magyar Akadémia Fraknoi-könyvtárának viszontagságai. = Könyvtári Figyelő, 41. köt. 1995. p. 68–75.

A cikk a következő címen érhető el:

http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5768&issue_id=547